

GROTE IDEALEN, SMALLE MARGES

Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945

DEEL 1 — *Het kabinet-Schermerhorn-Drees*

24 juni 1945 – 3 juli 1946

door F.J.F.M. Duynstee en J. Bosmans

DEEL 2 — *De periode van het kabinet-Beel (1946-1948)*

3 juli 1946 – 7 augustus 1948

door M.D. Bogaarts

DEEL 3 — *Het kabinet-Drees-Van Schaik*

7 augustus 1948 – 15 maart 1951

onder redactie van P.F. Maas en J.M.M.J. Clerx

DEEL 4 — *Het kabinet-Drees II*

1951-1952

onder redactie van J.J.M. Ramakers

DEEL 5 — *Het kabinet-Drees III*

1952-1956

onder redactie van Carla van Baalen en Jan Ramakers

DEEL 6 — *Het kabinet-Drees IV en het kabinet-Beel II*

1956-1959

onder redactie van Jan Willem Brouwer en Peter van der Heiden

DEEL 7 — *Het kabinet-De Quay*

1959-1963

onder redactie van Jan Willem Brouwer en Jan Ramakers

DEEL 8 — *De kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra*

1963-1967

onder redactie van Peter van der Heiden en Alexander van Kessel

DEEL 9 — *Het kabinet-De Jong*

1967-1971

onder redactie van Johan van Merriënboer en Carla van Baalen

DEEL 10 — *Een parlementaire geschiedenis van de lange jaren zeventig*

1971-1982

onder redactie van Carla van Baalen en Anne Bos

Stichting Parlementaire Geschiedenis, Den Haag
Radboud Universiteit, Nijmegen

Carla van Baalen en Anne Bos (redactie)

Grote idealen, smalle marges

*Een parlementaire geschiedenis
van de lange jaren zeventig (1971-1982)*

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis

AUTEURS

Carla van Baalen
Anne Bos
Jan Willem Brouwer
Emiel Geurts
Jonne Harmsma
Alexander van Kessel
Hilde Lavell
Johan van Merriënboer
Jan Ramakers
Hilde Reiding
Hans Rodenburg
Mari Smits
Lennart Steenbergen
Bart Stol

MET MEDEWERKING VAN

Jasper Dekker
Jorrit Peters

Boom – Amsterdam

Foto's omslag: [voorplat] Biesheuvel: ANP/ Jacques Klok; Van Agt en Den Uyl: ANP/ Ronald Speijer; [achterplat] Terlouw: Nationaal Archief/Fotocollectie Anefo/Hans van Dijk; De Gaay: Nationaal Archief/Fotocollectie Anefo/Hans Peters; Wiegel: Nationaal Archief/Fotocollectie Anefo/Bert Verhoeff

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2022 Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uv.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024443994
NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl
www.serieparlementairegeschiedenis.nl

INHOUD

Inleiding 15

– *Carla van Baalen en Anne Bos*

DE JAREN ZEVENTIG: EEN CALEIDOSCOPISCH BEELD 15

EEN PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND IN

DE LANGE JAREN ZEVENTIG 17

Afbakening: 1971-1982 17

De ‘lange jaren zeventig’ als voorwerp van onderzoek 18

De zes opeenvolgende kabinetten in vogelvlucht 19

Enkele kernbegrippen 21

HISTORIOGRAFIE 24

De seventies in enkele grote West-Europese landen 24

De seventies in Nederland 25

DE AANPAK VAN HET ONDERZOEK 29

WOORDEN VAN DANK 31

DEEL I

HOOFDSTUK 1

Het parlement als instituut, als bedrijf en als culturele entiteit 35

– *Anne Bos, Hilde Lavell en Mari Smits*

INLEIDING 35

MACHT EN AANZIEN VAN HET PARLEMENT 36

Representativiteit 37

Democratische legitimiteit 41

Macht en effectiviteit 43

Gedrag van Kamerleden en imago 49

DE ORGANISATIE EN WERKWIJZE VAN DE TWEEDE KAMER 54

Geen negen-tot-vijf-baan 54

Meer ondersteuning voor de Kamer en versterking van de informatiepositie 57

De Kamer en ICT 60

Openheid en contact met het volk 63

De Kamer over de grenzen 65

Huisvesting 68

EEN RELATIE ONDER SPANNING: PARLEMENT EN MEDIA 71

Massamedialogica en het parlement 73

Openbaarheid versus beslotenheid 76

Nabijheid versus afstand 82

DE EERSTE KAMER IN HEROVERWEGING 85

Het voortbestaan van de Eerste Kamer in de waagschaal 86

Nota inzake het grondwetsherzieningsbeleid 88

De grondwetsherziening in wetsvoorstellen 91

Samenstelling en functioneren 95

Moties, vragen, interpellatie en een mogelijke parlementaire enquête 100

De Eerste Kamer en wetgeving 103

CONCLUSIE 108

HOOFDSTUK 2

Driestromenland met verraderlijke onderstromen; veranderende partijpolitieke breuklijnen in de Tweede Kamer 113

– Alexander van Kessel

INLEIDING 113

Driestromenland 117

UITGETREDEN PVDA'ERS VERLENGEN CENTRUMRECHTSE

COALITIE (1971-1972) 123

Kabinetsformatie 1971: een meerderheid voor centrumrechts dankzij een debutant 126

Aantreden kabinet-Biesheuvel: toch socialisten in het kabinet 128

Algemene beschouwingen: weinig enthousiasme voor een liberale middenpartij 130

Kabinetscrisis: Wiegel kiest voor de confessionelen, niet voor DS'70 132

Optie over links wordt bemoeilijkt door voorwaarden van progressieven 134

Progressieven wel of niet met de KVP: algemene beschouwingen 1972 136

HET KABINET-DEN UYL: EEN PROGRESSIEVE KABINETSAGENDA

ZONDER KAMERMEERDERHEID 139

De formatie: een kabinet ondanks en dankzij interne verdeeldheden in de partijen 140

Aantreden kabinet-Den Uyl 143

De progressieve drie regeren, maar de samenwerking valt uiteen 147

Een pre-federatief CDA tijdens de algemene beschouwingen van 1973 147

Algemene beschouwingen 1974: KVP geeft CDA prioriteit boven het kabinet 149

Progressief ongeduld en christendemocratische progressie 152

Algemene beschouwingen 1975: twijfel aan de 'zuiverheid van de motieven' 155

CDA geschraagd door de basis 157

Progressieven verdeeld over hun houding tegenover het CDA 159

Algemene beschouwingen 1976: PVDA schiet met meerderheidsstrategie in eigen voet 161

CHRISTENDEMOCRATEN VLUCHTEN NAAR DE VVD; FRUSTRATIES

BIJ DE PVDA (1977-1981) 166

- Ondanks verkiezingszege geen tweede kabinet-Den Uyl* 168
- Herstel van de christendemocratisch-liberale coalitie* 170
- Regeringsverklaring Van Agt I: passend bij de 'tijdgeest'* 172
- Sociaaldemocratische frustratie en christendemocratische verdeeldheid* 174
- Algemene beschouwingen najaar 1978: Bestek '81 onder vuur* 175
- Koersdiscussies in CDA, PVDA en VVD* 178
- Algemene beschouwingen 1979: een dualistische CDA-fractie* 179
- Verdeeldheid in PVDA en CDA over kernenergie, kernwapens en openbare financiën* 181
- Aftreden Andriessen: de VVD blijft in het kabinet* 182
- Algemene beschouwingen 1980: PVDA en CDA ongebonden op weg naar de stembus* 183

EEN RAMPKABINET EN HET EINDE VAN DE PROGRESSIEVE

SAMENWERKING (1981-1982) 186

- CDA en PVDA tot elkaar veroordeeld* 187
- Struikelend begin en een weinig enthousiaste premier* 190
- Kabinetscrisis verdeelt PVDA en D'66; de VVD gedooft het interim-kabinet* 193
- Interim-kabinet-Van Agt III: partijpolitieke bezinning en nieuwe perspectieven* 195

CONCLUSIE 196

HOOFDSTUK 3

Buitenparlementair activisme in een parlementaire democratie 201

– Hilde Reiding en Jan Ramakers

HET ACTIVISME VAN DE JAREN ZEVENTIG 201

WERKNEMERS EN VAKBONDEN 204

- Groeiend activisme* 204
- De bedrijfsbezetting bij ENKA-Breda* 209
- Blokkades van de binnenschippers* 212
- De ambtenarenstaking van 1978* 217

NIEUWE SOCIALE BEWEGINGEN 222

- Een activistisch maatschappelijk klimaat* 222
- Vertrouwen en teleurstelling in de parlementaire democratie* 225

BURGERLIJKE ONGEHOORZAAMHEID, HARDE ACTIES EN GEWELD 231

- Theoretische en parlementaire discussie* 231
- Activisme vanuit de huiskamer* 239
 - De volkstelling van 1971* 239
 - Verhoging van de collegegelden* 241
 - De Kalkarheffing* 244
 - De 'defensiebelasting'* 246
- Harde acties en geweld* 248
 - Amsterdamse krakersrellen* 248

De blokkades van de kerncentrale in Dodewaard	253
Blokkades en sabotageacties rond munitietreinen	261
TERRORISME	265
<i>Terrorisme in theorie en praktijk</i>	265
<i>Politieke discussie: de Terreurbrief van Biesheuvel (1973)</i>	269
<i>De Molukse acties</i>	272
CONCLUSIE	279
 <u>DEEL II</u>	
 HOOFDSTUK 4	
Idealen en strijd rond de maakbare samenleving	285
– Jonne Harmsma, Lennart Steenbergen, Hans Rodenburg en Emiel Geurts	
INLEIDING	285
NAAR EEN WELZIJNSSAMENLEVING	289
<i>De omarming van het welzijnsideaal</i>	289
<i>‘Een héérlijk kabinet om oppositie tegen te voeren’</i>	291
<i>Het verblekende welzijnsimago</i>	293
<i>Gezamenlijk bouwen aan de ontspannen samenleving</i>	294
<i>De Knelpuntennota als opmaat naar de Kaderwet</i>	296
<i>De strijd met de structuren</i>	298
<i>De Bijstandswet op slot</i>	300
<i>Behouden wat er is</i>	301
<i>Verwelkende welzijnsambities</i>	304
<i>De Kaderwet door de Kamer</i>	307
<i>De laatste kans voor CRM</i>	308
<i>Geen overleg met ‘de gehangene’</i>	310
<i>De Kaderwet: aangenomen maar verworpen</i>	311
<i>Welzijn in de lange jaren zeventig</i>	312
GRENZEN AAN DE GROEI?	313
<i>Het milieu als nieuwe urgentie</i>	313
<i>‘Een vlag op een doorvarende modderschuit’</i>	315
<i>Het milieu als hoeksteen van het kabinetsbeleid?</i>	318
<i>Wachten op wetgeving</i>	322
<i>De vervuiler betaalt</i>	326
<i>Wimpels van het kabinetsbeleid</i>	327
<i>Selectieve groei als toverwoord</i>	328
<i>Een nieuwe milieupartij aan het roer</i>	331
<i>Nederland is ‘gebouwd op vaten’</i>	334
<i>Milieuhygiëne uitgerangeerd</i>	336
<i>Milieu in de lange jaren zeventig</i>	339

VOOR DE SAMENLEVING VAN MORGEN 340

De vernieuwing van onderwijs en wetenschap 340

Waarom figuurzagen als je ook Homerus kunt lezen? De middenschool 343

Eens over de uitgangspunten, oneens over de invulling 343

Een 'socialistisch spuitje' bedreigt het onderwijs 345

Regeren door nota's 347

De onderwijsvrijheid als potentiële splijtzwam in de coalitie 348

Het tijt keert, de middenschool raakt uit zicht 352

Een doorstart met nieuwe onderwijskundige en politieke injecties 354

'Middenschool komt er, maar hoe?' 356

De basisschool in aanbouw 357

Confessionelen aan de knoppen: initiëren en temporiseren 357

Radicale ideeën omarmd 358

Van Kemenade overspeelt zijn hand 359

Een toegetakelde wet bij gewijzigde politieke verhoudingen 361

Wetenschapsbeleid tussen mogelijkheden en uitdagingen 362

Een nieuwe ministerspost voor wetenschapsbeleid 362

Trip gefêteerd in het parlement, klein gehouden in het kabinet 364

Een nieuwe richting: 'Ik innoveer, dus ik overleef' 367

Onderwijs en wetenschap in de lange jaren zeventig 370

SPREIDING VAN MACHT EN BEZIT VIA DE ONDERNEMINGSRAAD EN DE VERMOGENSAANWASDELING 371

Onrust in en rondom de onderneming 371

Het constante vooruitzicht van maatschappijhervormingen 373

Ideologische wortels van het denken over de onderneming 373

Ankerpunten in woelige maatschappelijke tijden 375

Jaren van de waarheid 377

'De tamtam ontbreekt!' 383

Botsende visies, moeizame compromissen en vindingrijke constructies:

naar een nieuwe ondernemingsraad 384

Radicale progressieve wensen en opstandige katholieke ministers 384

Het compromis dat geen enkel zieltje blij maakte 385

Een aanhoudende zoektocht, ondanks een nieuwe signatuur 387

Een amendement uit onverwachte hoek in de afrondingsfase 388

De lange doodlopende weg naar een vermogensaanwasdeling 389

Kok en de excessieve bedrijfswinsten 389

Geschilpunten in het kabinet en de agenda van Lubbers 390

De uiteenlopende ontvangst van de VAD-paragraaf 393

Een ontbrekende handtekening, een voorlopig verslag en een verzielte sfeer 394

'VADermoord van Albeda' 397

Een laatste reddingspoging vanuit het CDA: 'Waarom nog talmen?' 399

Hervormingsvoorstellen in de lange jaren zeventig 401

WONEN IN EEN MAAKBAAR LAND 402

Voorbij het tekentafel-idealisme 402

De stad als strijdtoneel 405

Conflict om het huurbeleid 408

Woonbeleid op de schop: de verkiezingen van 1972 410

De koopwoning als het ei van Columbus 411

De Nota huur- en subsidiebeleid 413

Paniekvoetbal rondom de bouw 415

Tijdelijke rust aan het woonfront 417

Politiek geweld rondom bouwcijfers, huurpercentages en subsidiebeleid 420

Crisis op de woningmarkt 424

Het gat van Brokx 428

Tussen nieuwe plannen en dreigende bezuinigingen 429

Volkshuisvesting in de lange jaren zeventig 432

CONCLUSIE 433

HOOFDSTUK 5

De strijd om de collectieve sector 439

– Jonne Harmsma, Anne Bos en Hans Rodenburg

INLEIDING 439

ZAL DE WAL HET SCHIP KEREN?: PANIEK ROND DE BEGROTING

EN DE STRIJD TEGEN INFLATIE (1971-1974) 443

Het einde van een tijdperk 443

Een nieuwe bezuinigingsmissie krijgt vorm 445

Het gaat ‘wetenschappelijk verantwoord mis’ met het budgetrecht 446

Koploper in Europa: hoe doorbreken we de inflatiespiraal? 448

Een ‘kreupel’ kabinet zonder visie op zoek naar een perspectief 450

‘Het dictaat van Nelissen’: vastlopen in vasthoudendheid 451

De opmaat naar verkiezingen 454

Den Uyls strijdplan tegen inflatie gaat de la in na de oliecrisis 455

Van bezuinigingsreflex tot bestedingsimpuls 458

Van bezuinigen naar expansief beleid 461

DE OMSLAG NAAR HET EENPROCENTBELEID (1974-1976) 462

Het keerpunt van Den Uyl 462

Kritiek op het kabinet 463

Tussen ‘ouderwets’ en ‘werkelijk’ beleid 467

Sombere cijfers en de omslag op Financiën 471

Het totaalpakket van Lubbers en Duisenberg 475

‘Het belangrijkste debat van het jaar’ 486

Een omslag in meerdere aktes 489

BESTEK '81. STEEDS VERDER IN HET SLOP MET EEN 'HEILSPAN'

ZONDER DRAAGVLAK (1977-1981) 491

- Een nieuw kabinet, een andere koers?* 491
- Tussentijds Bestek 1977: de stand van de economie* 492
- Geen Den Uyl II maar een 'werkgeverskabinet'* 495
- De aanloop naar een ambitieus ombuigingsplan* 499
- Is meer winst meer werk?* 504
- Het 1 juli-pakket, een bijna-akkoord en het aftreden van minister Andriessen* 508
- Op weg naar nieuwe Kamerverkiezingen* 512
- Waarom Bestek '81 mislukte* 516

DE FINALE STRIJD OM DE COLLECTIEVE SECTOR (1981-1982) 520

- Met de rug tegen de muur* 520
- De formatie van een tijdbom* 521
- Twee sporen, twee kampen* 522
- Het afsnijden van vluchtwegen* 525
- De 'hobby' van Den Uyl: het werkgelegenheidsplan* 526
- De eindpartij* 528
- Het zomerkabinet-Van Agt III* 530
- Budgetrecht onder druk* 532
- De bezem door het overheidsapparaat* 533
- Op de grens van het maatschappelijk aanvaardbare* 534
- De strijd beslecht* 536

CONCLUSIE 537

HOOFDSTUK 6

**Oplopende emoties rondom oorlogskwesties, zedelijkheids-
vraagstukken en sofdrugs 541**

– Johan van Merriënboer en Emiel Geurts

INLEIDING 541

ONVERWERKT OORLOGSVERLEDEN 543

- Opnieuw onder de aandacht: daders en oorlogsslachtoffers* 543
- De procedure en het breekpunt in het debat over de drie van Breda* 545
- De zaak-Menten op het snijvlak van politiek en justitie* 552
- Onzorgvuldige zuiveringsoperatie ten aanzien van Aantjes* 555
- Verwerkt verleden* 558

MEER OF MINDER STRAFRECHT? 560

- De Coornhertliga souffleert partijen en politici (1971-1973)* 560
- Te veel aandrang van linkse 'vernieuwers' werkt averechts* 565
- 1974-1975: de wind draait* 567
- Verhanding: grenzen stellen en regels handhaven* 569

DRUK VANUIT HET BUITENLAND OP STERK GEPOLARISEERD

ABORTUSDEBAT 572

- Van taboe tot twistpunt* 573
- Abortusverkeer naar Nederland onacceptabel voor de KVP* 573
- De Dageraad der Volksbevrijding?* 579
- Naar een procedurele omheining van Nederland* 585

CANNABIS GEDOGEN, MAAR DE HEROÏNEHANDEL HARD AANPAKKEN 589

- Hulsman en het Holland Popfestival* 589
- Minister Van Agt wil het gebruik van hennep niet als misdrijf bestempelen* 592
- Naar een nieuwe Opiumwet – met steun van de Amerikanen* 595
- Vorrink en Van Agt trekken de Tweede Kamer over de streep* 598
- Een ‘onaanvaardbaar’ om de huisdealer langs de Eerste Kamer te krijgen?* 601

HET ETHISCH REVEIL EN DE MOEIZAME AFSCHAFFING VAN

DE FILMKEURING 603

- Het anti-pornografieartikel en de filmkeuring voor volwassenen* 604
- Blue Movie, Barend Servet en het opschuiven van fatsoensgrenzen* 607
- Andere tijdgeest, andere prioriteiten van de minister van Justitie* 610
- De ‘vuiligheid’ beperkt tot 49 stoelen* 612
- CDA-leider Van Agt, ‘een soort maagkwaal die niet geopereerd kan worden’* 614
- Oponthoud door feministen* 617

CONCLUSIE 618

HOOFDSTUK 7

Grote woorden, kleine stappen. De evolutie van de buitenlandse politiek 623

– Jan Willem Brouwer, Mari Smits en Bart Stol

INLEIDING 623

KABINET-BIESHEUVEL: NIEUWE MINISTER, NIEUWE ACCENTEN 627

- Revolutie aan het Plein? Schmelzer volgt Luns op* 627
- Politieke strijd om de defensiebegroting* 630
- Ontwikkelingssamenwerking* 635
 - Korten op de heilige koe* 636
 - Hulp voor bevrijdingsbewegingen* 637
- Consensus en activisme* 639

DE LINKSE ACCENTEN IN HET BUITENLANDBELEID VAN HET

KABINET-DEN UYL 640

- Formatie en aantreden kabinet-Den Uyl* 641
- Van der Stoel: omstreden in eigen kring, gesteund door rechts* 644
 - Getuigenispolitiek of fundamentele doelstellingen?* 644
- Van der Stoel en zijn achterban* 646

Het conflict met de pvda wordt scherper	649
Barsten bij kvp en arp: de levering van reactorvaten aan Zuid-Afrika	652
<i>Een Europa onder voorwaarden?</i>	655
Twijfel aan de Europese gezindheid van het kabinet-Den Uyl	656
Eensgezindheid over de Europese koers	658
<i>Vredeling en zijn strijd voor een 'moedig' Defensiebeleid</i>	660
Een eigenzinnig minister	660
Defensienota	662
De vervanging van de Starfighter	664
'Mijn eigen club steunde mij niet zo erg'	666
<i>Pronk koestert zijn linkse imago dankzij kvp en arp</i>	668
Lieveling van links	668
Politisering van de hulp	670
Zonder de scherpste kantjes	673
<i>Veel reuring, maar de continuïteit overheerst</i>	675
DE POLITISERING OP EEN KOOKPUNT TIJDENS DE KABINETTEN-VAN AGT	676
<i>Een onwennig minister in de vuurlinie</i>	677
Weinig verheffend	678
Een eenzijdige olieboycot van Zuid-Afrika?	680
De cda-fractie verdeeld	681
De 'concessie' van Van Agt	687
Een falend minister?	689
<i>Van der Stoel: terug van weggeweest</i>	689
<i>Een 'verschraald' Europabeleid?</i>	692
Meer monetaire stabiliteit	692
'Over ons, maar zonder ons'	693
Consensus en routine	695
<i>Neutronenbom en kruisraketten</i>	696
De neutronenbom als katalysator	696
Een crisis waard?	699
De patstelling blijft bestaan	704
Spanning en verdeeldheid	706
<i>Depolarisering van de Ontwikkelingssamenwerking</i>	707
Beleid voortzetten	707
Het cda bepaalde wat er gebeurde	x712
CONCLUSIE	712

Conclusies

Parlementaire politiek in de lange jaren zeventig 717

– Carla van Baalen en Anne Bos

DE KABINETTEN. DOELSTELLINGEN, WERKWIJZEN, SUCCESSEN, MISLUKKINGEN 718

De kabinetten-Biesheuvel I en II 718

Het kabinet-Den Uyl 718

Het kabinet-Van Agt I 722

De kabinetten-Van Agt II en III 726

HET PARLEMENT. DOELSTELLINGEN, HANDELWIJZEN, SUCCESSEN, MISLUKKINGEN 726

Professionalisering van de Tweede Kamer 726

Streven naar meer openheid 727

Kritiek op het functioneren van de volksvertegenwoordiging 728

De Kamer aan het werk in gepolariseerde en dualistische jaren 730

Macht en imago 732

CONTINUÏTEIT, DISCONTINUÏTEIT, UNICITEIT. NIEUWE BEELDEN VAN DE JAREN ZEVENTIG 733

Doorlopende ontwikkelingen 733

De uniciteit van het tijdvak 734

Nieuwe beelden 735

Ten slotte 739

Noten hoofdstukken 741

Noten vignetten 859

Bijlagen 877

Bijlage zetelverdeling in Tweede en Eerste Kamer 877

Bijlage samenstelling van de kabinetten 879

Bronnen en literatuur 889

Overzicht van de vignetten 931

Lijst van afkortingen 933

Personenregister 939

Verantwoording van illustraties 949

Over de auteurs 951

Inleiding¹

Carla van Baalen en Anne Bos

DE JAREN ZEVENTIG: EEN CALEIDOSCOPISCH BEELD

De geschiedenis van de jaren zeventig wordt tot nu toe zeer uiteenlopend beschreven. Volgens de Nederlandse historicus Duco Hellema, die er twee boeken aan wijdde, valt er zelfs geen enkel ander decennium aan te wijzen dat zulke tegenstrijdige beelden oproept.² Voor sommige historici zijn het vooral de ‘rode jaren’, waarin de sociaaldemocratie en links radicalisme hoogtij vierden en er een hervormingsgezinde, idealistische geest rondging met een sterk geloof in een ‘maakbare’ samenleving. De maatschappij zou rechtvaardiger, opener en democratischer moeten worden.³ Hieraan verwant zijn de onderzoekers die zich richten op de sterke manifestatie van ‘nieuwe sociale bewegingen’, waaronder de tweede feministische golf en de vredesbeweging, en de invloed die zij hadden op de politiek.⁴ Ook het ontstaan van een conservatieve tegenbeweging die zich beriep op het bestaan van een ‘zwijgende meerderheid’ bevindt zich in dit cultureel-maatschappelijke perspectief.⁵

Al in de jaren zeventig zelf zocht de Amerikaanse socioloog Ronald Inglehart een systematische verklaring voor de opmerkelijke golf van politiek activisme. Hij meende dat de sociale bewegingen van de jaren zestig en zeventig afweken van voorgaande perioden, omdat de jeugdige activisten door de gunstige economische omstandigheden en naoorlogse welvaart niet gedreven werden door materiële noodzaak of schaarste, maar strijd wilden voeren voor niet-materiële idealen die gerelateerd waren aan welzijn. De verschuiving naar het postmateriële waardenpatroon van de nieuwe generatie, met meer aandacht voor individuele vrijheid en tolerantie, mensenrechten en het milieu, omschreef hij als een ‘silent revolution’.⁶

Anderen leggen het accent eerder op het einde van de ‘gouden jaren’ van ongebreidelde welvaarts groei sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog tot de oliecrisis van 1973, en zien het decennium vooral als een periode van crisis en teleurstelling.⁷ De crisis kwam meervoudig tot uiting en betrof het monetaire systeem, het milieu, de energievoorraad (vooral olie), het sociale-zekerheidsstelsel en ook de economie als geheel.⁸ De Amerikaanse historicus Charles S. Maier meent zelfs dat de onzekerheden die dit met zich meebracht zo groot waren dat met goed recht gesproken kan worden van een crisis die in de orde van grootte vergelijkbaar kan worden geacht met de toestand vooraf-

gaand aan de twee wereldoorlogen.⁹ In Nederland waren er nogal wat journalisten en essayisten die zeer negatief oordeelden over de aanpak van de crisis en de heersende atmosfeer eind jaren zeventig en begin jaren tachtig. Het waren in de ogen van sommigen ‘verknoeide’ en ‘matte jaren’, een ‘tijdperk der potverteerders’.¹⁰

Weer anderen benadrukken de opkomst van een individualistische reactie op het verder uiteenvallen van oude ‘verzuilde’ sociale verbanden en zien daarnaast de ontwikkeling van juist een materialistische kijk op het leven waarin consumeren de boventoon voerde. Het begrip ‘ik-tijdperk’ deed zijn intrede.¹¹ Anderen wijzen erop dat het decennium vooral wordt gekenmerkt door scherpe tegenstellingen, verdeeldheid en polarisatie. Ook in een land als het Verenigd Koninkrijk, dat sowieso al bekendstaat om zijn gepolariseerde verhoudingen, was dit meer dan gebruikelijk het geval.¹² Nog een ander perspectief, ten slotte, betreft de politisering in de jaren zeventig. ‘Alles is politiek’ gold als adagium. Terreinen die traditioneel toebehoorden aan specialisten, zoals wetenschappelijk onderzoek en gezondheidszorg, werden toneel van strijd en politieke tegenstelling. En zaken die tot dan toe werden beschouwd als behorend tot het privé domein, zoals familierelaties en seksualiteit, werden voorwerp van publiek debat. Deze politisering was in de jaren zestig al ingezet en verhevigde in het begin van het volgende decennium.¹³

Er bestaan dus uiteenlopende beelden van de jaren zeventig. Toch lijkt er over één interpretatie consensus te bestaan. Veel historici menen dat de verschuivingen die in de westerse politiek en maatschappij plaatsvonden dusdanig groot waren dat met recht van een transitieperiode kan worden gesproken. In een special van het *Journal of Modern European History* uit 2011 zetten verschillende historici, afkomstig uit Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de vs, uiteen dat vanwege de ingrijpende veranderingen in de samenleving op nagenoeg alle terreinen – economisch, sociaal, cultureel, emancipatoir en politiek – deze typering gerechtvaardigd is.¹⁴ Interessant hierbij is vooral de visie van de Duitse historicus Hartmut Kaelble. Hij meent dat de jaren zeventig een zeer bijzonder kantelpunt vormen in de geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw omdat ze een transformatie teweegbrachten zónder dat er sprake was van oorlog, revolutie of omvallende regimes zoals in 1789, 1815, 1848, 1918, 1945 en 1989. Hij gebruikt daarom het begrip ‘soft turning point’. En hij voegt er, niet zonder gevoel voor dramatiek, aan toe: ‘This is why the period of the 1970’s is found in historiography, but is not remembered in memorial days and very rarely the topic of speeches by politicians.’¹⁵

EEN PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND IN DE LANGE JAREN ZEVENTIG

Voor dit tiende deel van de serie *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945* is onderzocht hoe het Nederland politiek gezien verging in deze turbulente jaren. Daartoe zijn alle relevante politieke actoren (parlement, kabinet, partijen, fracties, media en maatschappelijke groeperingen) en hun onderlinge verhoudingen onder de loep genomen, geplaatst in de context van de tijd. Die context kan worden getypeerd als een van voortgaande maatschappelijke onrust – blijkens onder meer activisme, idealisme en polarisatie – en toenemende economische onzekerheid. Het parlement en het kabinet nemen hierbij de centrale plaats in. Hoe functioneerden zij in deze periode? Wat waren hun doelstellingen en idealen, hoe reageerden zij op de omstandigheden, hoe was de wisselwerking met de andere actoren, wat waren hun werkwijzen, en wat bereikten ze uiteindelijk? En hoe kan dit worden verklaard?

De kabinetten in de periode 1971-1982 waren van uiteenlopende politieke samenstelling, afwisselend centrumrechts en centrumlinks. Wat was de betekenis daarvan? Betekende de komst van een nieuw kabinet een (grote) breuk met de eraan voorafgaande periode of was er veeleer sprake van continuïteit? Deze vragen naar continuïteit en discontinuïteit zijn ook gesteld voor het decennium als geheel ten opzichte van zowel het eraan voorafgaande als het erop volgende tijdvak: in hoeverre waren de jaren zeventig uniek?

Afbakening: 1971-1982

Als onderzoeksperiode is gekozen voor het tijdvak dat loopt van het aantreden van het kabinet-Biesheuvel in juli 1971 tot aan het begin van het kabinet-Lubbers in november 1982. In deze ruim elf jaren waren niet minder dan zes kabinetten actief. Daaronder bevonden zich twee rompkabinetten – Biesheuvel II en Van Agt III – die primair waren bedoeld om nieuwe Kamerverkiezingen voor te bereiden en vier ‘volwaardige’ kabinetten – Biesheuvel I (1971-1972), Den Uyl (1973-1977), Van Agt I (1977-1981) en Van Agt II (1981-1982) – die tot stand waren gekomen na Tweede Kamerverkiezingen.

Hoewel andere onderzoekers van ‘de lange jaren zeventig’ het tijdvak soms al laten aanvangen in de tweede helft van de jaren zestig,¹⁶ is in dit boek 1971 het beginjaar. Het vorige deel in de serie *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, dat is gewijd aan het kabinet-De Jong, eindigde immers in dat jaar. Maar er zijn voor de keuze om in 1971 te beginnen ook goede inhoudelijke redenen aan te voeren. Zo werd in dit jaar de polarisatiestrategie nader vormgegeven. De strategie was ontwikkeld door de PVDA in de tweede helft van de jaren zestig; in maart 1969 had het congres van deze partij de ‘anti-KVP-resolutie’ aangenomen (in 1971 werd deze enigszins afgezwakt). De strategie was erop gericht de confessionelen te dwingen tot een keuze tussen een links-progressieve en een rechts-conservatieve politieke koers. Op die

manier zou met het politieke midden ook de onduidelijkheid voor de kiezer verdwijnen. Dat het de progressieve partijen PVDA, D'66 en PPR menens was met deze strategie, lieten zij in 1971 zien door zelf nauw te gaan samenwerken. Zij presenteerden bij de Tweede Kamerverkiezingen van dat jaar zowel een gezamenlijk regeerprogramma (stembusakkoord) als – naar Brits voorbeeld – een ‘schaduwkabinet’. Hiermee verkreeg de polarisatie een nieuwe dynamiek. Het jaar 1971 kan daarnaast ook worden gezien als het beginpunt van de politieke worsteling met financieel-economische vraagstukken die zo kenmerkend zou zijn voor de lange jaren zeventig. In dat jaar immers kwam er een einde aan het Bretton Woodssysteem, dat in 1944 was ingesteld ter bevordering van stabiele internationale monetaire verhoudingen.

Als eindjaar voor dit boek is 1982 gekozen omdat met de komst van het eerste kabinet-Lubbers in november van dat jaar een nieuwe politieke era begon, met een nieuwe politieke stijl, een andere sfeer en, vooral, een andere aanpak van voorgenomen beleid.¹⁷ Essentieel daarbij was dat dit kabinet, bestaande uit bewindspersonen van CDA en VVD, kon steunen op een stabiele meerderheid in het parlement. Dit was een luxe die de eraan voorafgaande kabinetten sedert 1971 niet hadden gekend. Weliswaar kon het kabinet-Biesheuvel bij aanvang in 1971 rekenen op een meerderheid, maar die was niet stabiel te noemen vanwege onenigheid binnen de gelederen van coalitiepartij D's'70 (een rechtse afsplitsing van de PVDA). Voorts leek het kabinet-Lubbers te kunnen gaan rekenen op samenwerking met ‘de polder’. Kort voordat de premier namens het nieuwe kabinet in de Tweede Kamer de regeringsverklaring aflegde, sloten de sociale partners immers het roemruchte Akkoord van Wassenaar, waarmee een einde kwam aan de langjarige impasse in het overleg tussen kabinet, werkgevers en vakbeweging.¹⁸

De ‘lange jaren zeventig’ als voorwerp van onderzoek

Niet eerder bestudeerden onderzoekers van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis een tijdvak van ruim een decennium. Voorheen ging het steeds om een periode die zich bevond tussen twee Kamerverkiezingen. Meestal ging het dan om één kabinet, een enkele maal om meerdere kabinetten. Zo werden in deel 6 van de serie de kabinetten-Drees IV en -Beel II behandeld (1956-1959) en in deel 8 de kabinetten onder leiding van de achtereenvolgende premiers Victor Marijnen, Jo Cals en Jelle Zijlstra (1963-1967). Hoe dan ook betrof het onderzoek in de eerdere delen steeds een periode van maximaal vier jaar.

Voor de nieuwe aanpak is ten eerste gekozen omdat de periode 1971-1982 beschouwd kan worden als een af te bakenen periode in de parlementaire geschiedenis, zowel wat betreft politieke cultuur als wat betreft maatschappelijke en economische kenmerken. Zo stonden deze jaren in het teken van politieke polarisatie, van een versterkt geloof in de ‘maakbaarheid’ van de samenleving en van alsmaar toenemende financieel-economische proble-

men. Interessant en belangwekkend is daarmee de vraag hoe uiteenlopende kabinetten in wisselwerking met het parlement omgingen met vergelijkbare kwesties en problemen in vergelijkbare omstandigheden.

In samenhang hiermee: belangrijke beleidsthema's en politieke kwesties kunnen beter uit de verf komen als ze over een langere periode worden bestudeerd, aangezien deze immers doorgaans een langere doorlooptijd hebben dan één bepaald kabinet. Voor de jaren zeventig kan daarvoor bijvoorbeeld gewezen worden op de abortuskwestie, de milieuproblematiek, de onderwijsvernieuwing, het woonbeleid en de bestrijding van inflatie. De nieuwe aanpak sluit ook goed aan op de drie gezichtsbepalende politici van deze periode: Joop den Uyl, Dries van Agt en Hans Wiegel, de leiders van de grote partijen PVDA, CDA en VVD. Twee van hen, Wiegel en Van Agt, verlieten in 1982 de nationale politiek. Ten slotte is ook voor deze aanpak gekozen omdat met een studie naar de parlementaire geschiedenis van de lange jaren zeventig nauwer aansluiting wordt gevonden bij het actuele wetenschappelijke debat inzake de geschiedenis van politiek en politieke cultuur van de seventies.

De zes opeenvolgende kabinetten in vogelvlucht

Bij de verkiezingen van begin jaren zeventig werd er door partijen nauw samengewerkt: zowel PVDA, D'66 en PPR als KVP, ARP en CHU kwamen met een gemeenschappelijk programma. In 1971 presenteerden de linkse partij- en *Hoofdpijnen van een Regeringsprogram 1971-1975* en in 1972 *Keerpunt 1972. Regeerakkoord van de progressieve drie*. Het programma van de confessionelen luidde in 1971 *Gemeenschappelijk urgentie program 1971-1975* en in 1972 *Schets van beleid voor 1973 en volgende jaren*.

Het kabinet-Biesheuvel werd op 6 juli 1971 beëdigd, ruim twee maanden na de verkiezingen van 28 april. Het was een vijfpartijkabinet, een unicum in naoorlogs Nederland. De coalitiepartijen van het eraan voorafgaande kabinet-De Jong – KVP, ARP, CHU en VVD – waren graag met hun vieren doorgegaan, maar beschikten na de verkiezingen niet langer over een meerderheid. En zo werd Ds'70 meteen coalitiepartner; de partij was met acht zetels in de Tweede Kamer gekomen.¹⁹ Het kabinet kwam reeds na een jaar ten val, in juli 1972, nadat het geen overeenstemming had kunnen bereiken over het loon- en prijsbeleid en de bezuinigingen. Gepoogd werd nog het kabinet te lijmen, maar dat mislukte. Op 9 augustus 1972 trok Barend Biesheuvel de ontslagaanvraag weer in en regeerde verder zonder Ds'70. Het was de opdracht van het rompkabinet-Biesheuvel II nieuwe verkiezingen voor te bereiden. Die vonden plaats op 29 november 1972. Niet iedereen beschouwt het tweede kabinet-Biesheuvel als een afzonderlijk kabinet. Het wordt ook wel gezien als een voortzetting van het eerste, maar dan zonder de bewindspersonen van Ds'70, omdat er geen officiële beëdiging van 'Biesheuvel II' heeft plaatsgevonden: de premier trok de ontslagaanvraag van zijn kabinet weer in. Daar het kabinet echter van een andere politieke samenstelling was, beschouwen wij dit wel

als een apart (romp)kabinet. De premier legde op 17 augustus 1972 ook een nieuwe regeringsverklaring af.

Het kabinet-Den Uyl, dat na een recordduur van vijf maanden formeren op 11 mei 1973 op de paleistrappen stond, was eveneens samengesteld uit bewindslieden van vijf politieke partijen: drie linkse (PVDA, D'66 en PPR) en twee confessionele partijen (KVP en ARP). Het kabinet was het meest linkse kabinet dat Nederland ooit had gehad, aangeduid als 'rood met een witte rand'. Drie van deze vijf partijen – de twee confessionele plus de PPR – zouden het kabinet echter niet ten volle steunen en stelden zich op als gedoogpartners. Hiermee was dit kabinet ten dele extraparllementair. Alleen de fracties van PVDA en D'66 steunden het con amore. Hoewel het kabinet dus overwegend links was – PVDA, D'66 en PPR hadden samen tien ministers, KVP en ARP hadden er samen zes –, was de meerderheid in de Kamer dat niet. De verhouding links-rechts, uitgedrukt in zetelaantal, was 65-85. KVP en ARP werden tot 'rechts' gerekend, maar zijn daarmee niet helemaal correct getypeerd. Zij waren middenpartijen en beschikten over zowel 'rechtse' als 'linkse' vleugels. De drie progressieve partijen waren in hun opzet geslaagd de confessionele drie, die al voorzichtig met fusiebesprekingen waren begonnen, uit elkaar te spelen: de CHU belandde als enige van de drie in de oppositie. Het kabinet-Den Uyl zat de rit bijna uit. Twee maanden voor de reguliere Kamerverkiezingen van 25 mei 1977 struikelde het over de grondpolitiek.

Het kabinet-Van Agt I, dat op 19 december 1977 na andermaal een recordduur formeren aantrad, kwam voor velen als een verrassing. Zittend premier Den Uyl was bij de verkiezingen van mei van dat jaar namelijk de grote winnaar geweest: het aantal Kamerzetels van de PVDA nam toe van 43 naar 53, waarmee de partij (opnieuw) de grootste was en het initiatief kreeg bij de formatie. De winst van de PVDA werd vooral geboekt ten koste van andere linkse partijen zoals CPN, PPR en PSP, waardoor het progressieve blok per saldo niet groter was geworden. Maar na zes maanden vruchteloos geprobeerd te hebben een PVDA-CDA-D'66-kabinet te formeren, was het formatie-initiatief aan het CDA gegeven. Een maand later kwam het CDA-VVD-kabinet uit de bus, steunend op een krappe meerderheid van 77 Kamerzetels.²⁰ Ook dit kabinet zou een zware dobber krijgen aan het parlement. Niet alleen door die krappe meerderheid en de forse oppositie onder leiding van een gefrustreerde en bij tijd en wijle zelfs verbitterde oud-premier Den Uyl, maar ook doordat een deel van de CDA-fractie zich eigenzinnig gedroeg. Een deel van de linkerflank van de fractie had vanaf het begin openlijk twijfels geuit over de 'kleur' van het nieuwe kabinet en beoordeelde het kabinet op zijn merites. Ook de rechterflank kon op gezette tijden dwarsliggen. Desalniettemin maakte dit kabinet, onder leiding van premier Van Agt (CDA) en vicepremier Wiegel (VVD), als enige in de periode 1971-1982 de termijn vol.

Het kabinet-Van Agt II, dat op 11 september 1981 begon en was samengesteld uit bewindspersonen van CDA, PVDA en D'66, kon in tegenstelling tot